

Slóð eftir skald og skrift

*Tann nýggja føroyska bókmentasøgan er prógv um
eitt virkið og fakliga framsøkið Fróðskaparsetur*

Hanus Kamban

Fjalsgøtu 22, FO-100 Tórshavn

Email: h.kamban@kallnet.fo

Tvær skilmarkingar eru av tí hugtaki, vit rópa *bókmentir*. Sambært aðrari fatar hetta heiti um skrivlig avrik av listarligum slag, um skaldskap í bundnum ella óbundnum sniði. Men sama heiti kann eisini fata um skrivlig verk í breiðari merking – umframt skaldskap eisini skúlabøkur, tíðarrit, skrivligt orðaskifti av t.d. átrúnaðarligum ella politiskum slag, og alt tað, vit í dag rópa yrkisbókmentir. Í hesum seinna týðninginum eru bókmentirnar miðil hjá tí slag av samfelagsmentan, vit í dag rópa *almenni*. Hetta slag av mentan, ið sum fyritleykt kreivur eina stætt av borgarum, sær dagsins ljós í Føroyum o.u. 1820. Sum dømi um hennara tekin kann ein nevna bókaútgávu, bókasøvn og tíðarrit.

Vóru 1820-árin byrjanin, so ber til at siga, at eina öld seinni, fá ár eftir fyrri heimsbardaga, var hetta borgaraliga almennið nútímansgjørt og fekk tryggari grund at hvíla á, umframt at tað føroyska málið so líðandi gjørdist partur av tí. Í 1921 var Amtsbókasavnið liðugt umvælt, bøkurnar innbundnar og settar upp eftir nýggjari skipan, ein hugnalig lesistova við ravmagnsljósi innrættað og eitt serligt bókaútlán latið upp Úti á Reyni. Aftrat

hesum kom, at *Thorshavns litterære Samfund* – har føringar, danskarar og nakrir bretar hittust, og sum hevði virkað frá 1916 – í 1923 legði árárnar inn, men at tvey onnur feløg, *Felagið Varðin* (stovnað nakað fyrr) og *Havnar Sjonleikarfelag*, tóku leiklutin hjá tí farna felagnum á seg. Tað fyrri fór at geva tíðarritið *Varðan* út, tað seinna at virka fyri føroyskum sjónleiki og fyri at byggja eitt sjónleikarhús í Havn.

Ein jarðarsnøkil fyri seg í tjúguárárnna nýlendi fekk ein bók, sum kom út í 1922 og hevði navnið *Úr bókmentasøgu okkara*. Klantraslig og svinn, við bara 57 síðum, smeyg hon inn um gátt, eins og spurdi hon: Er pláss her fyri mær? Høvundurin var M.A. Jacobsen, ein ungur havnarmaður og tann sami, sum – saman við læraranum E.A. Traber – hevði bókasavnsins nútímanngerð um hendur. Í roynd og veru var tann lítla bókin ein nýskapan, fyrsta dømi um hetta tekstslagið í Føroyum, og verkið, sum bar fram á torg navnið *bókmentasøga*, sum soleiðis festi rót í málinum. Hesi bók á baki komu seinni onnur verk, *Føroysk bókmentasøga* eftir Chr. Matras, 1935, *Føroyski mentunarpallurin* eftir Jógván Isaksen, 1983, *Færøsk Litteratur*, 1993, eftir sama

høvund og *Bókmentasøga I-III*, 1980-83 eftir Árna Dahl.

M.A. Jacobsen ber orð fyrri at hava verið treystur maður, ein, ið dámði betur at arbeiða enn at reypa, og kanska hevur hann eisini verið sjónarmaður. Ein kann kortini loyva sær at ivast í, um hann hevði trúð sínum eygum, hevði hann sæð, at hansara lítli alvi frá 1922 slaka öld seinni var trilkaður til eitt verk, sum kanska, tá ið tað er liðugt, fer at fata um tilsamans meira enn 2000 síður. Tað fyrsta bindið av hesum verki kom út í juni í 2011. Verkið hevur heitið *Føroysk Bókmentasøga*. Høvundarnir eru Turið Sigurðardóttir, professari og Malan Marnersdóttir, professari, dr.phil., sum báðar starvast á Føroya Fróðskaparsetri.

Eitt verk av søguligum og frøðiligum slag, sum laðar nýggjan kunnskap aftrat tí vitan, ein hevði frammanundan, er altíð eitt framstig. Men um tann nýggja vitanin fatar um meira enn bara nakrar hissini staklutir, og um hon umboðar ein nýggjan máta at skilmarka og skoða sítt evni, kann ein siga um hennara frukt, at her er eitt verk, sum flytir mörk. Tað er ein bókmentasøga av slíkum slag, sum her kagar undan høvunda faldi.

Sum dømir um forkunnugt tilfar kann eg nevna, at vit í hesum verki fáa eina lýsing av tí lærda og kenslusama litteratinum Claus Lund, sum ikki bara yrkti *Sigmunds vísu*, av tí sjúku prestakonuni Elsubet í Todnesi, sum livdi í fyrru helvt av 18. öld og yrkti ein subjektivan líðingarsálm, har hon nevnr seg „systur Job“, og at lesarin her á fyrsta sinni frættir um tann lærda og gávuríka Hanus Jákupsson Debes, í hvørs barokkkendu „Náttartonkum“ frá 1769

deyðin dansar og nýggjar stjórnufrøðiligar royndir og heimspekiligar hugsanir skyggja. Her verður greitt frá føroyskum rúnaristum, her verður *Høgna Táttur* samborin við ta norrønu *Atlakviðu*, og her er eitt forvitnisligt brot um tað fyrsta føroyska bókmentaalmennið.

Hvat er tað so, meira yvirskipað, sum er nýtt í hesum verki? Í fyrsta lagi tað, at her verða føroyskar bókmentir lýstar sum grein á træi, ið hevur samnorrønan og fyrri ein part íslendskan bul, og at hesin bulur tí eisini verður umrøddur og viðgjørdur. Í øðrum lagi tað, at her verður føroyskt – í eini ávísari vídd munnligt, men so við og við einamest skrivligt – virksemt – so gloprut og sløðkent tað í fyrstuni kann tykjast – sætt á europeiskum baksýni, so at ljós støðugt verður varpað á rák og røslur sum endurburð, barokk, rationalismu, upplýsingartíð og romantikk.

Tvey onnur eyðkennir eru, sum hvørt á sín hátt er kollveltandi, um ein skal tora at taka so til. Tað fyrra er hetta, at henda bókmentasøgan eisini umtalar og viðger høvundar, sum hava skrivað á øðrum máli enn føroyskum (t.e. í flestu førum danskum), og sum antin vóru føringar ella fólk uttanífrá, sum búsettust her. Vit finna tí, fyrri at nevna tvey dømir, í bókini drúgva umrøðu av ritverkinum hjá áðurnevnda Claus Lund (1759-1835), og somuleiðis verður *Grindavísan* eftir Christian Pløyen (1803-67) ruddiliga viðgjørd. Hetta fer, óneyðugt at siga, at fáa avleiðingar fyrri tey komandi bindini, har vit kunnu rokna við at síggja eitt nú Richard B. Thomsen, Eilíf Mortansson og Silviu Henriksdóttur umrødd.

Eitt sjónarmið av hesum slag er dømi

um eina vísindaliga nýhugsan, sum rúmar tí sannroynd, at føroysk mentan frá trú-bótini á mangan hátt var tvímælt. Hesin rúmligi andi hevur eisini við sær, at høvundarnir umrøða og viðgera verk frá eini farnari tíð, sum í orða og bendingar reinleika ikki samsvara nútíðar normum. Um eitt av hesum verkum, *Púkaljóm* eftir Sjóvarbóndan eldra, verður sagt, at hevði yrkjarin bara yrkt hetta kvæðið, „hevði tað kanska einsamalt sett hann í bólk saman við framkomnastu yrkjarum í føroysku bókmentasøguni“. Sum dømi verður eitt ørindi endurgivið, sum endar soleiðis:

*Himmalsk deiligheit av Evu skygdi,
Gud av Ádóm sjálvur hana bygdi,
teirra sál var full av hvørjum dygdi,
men Sátans bróst var fult av helvitsbrigdi.*

Sum høvundarnir reka framundir í inn-ganginum, eru vísindir av slíkum slag søguliga treytaðar. Hetta merkir, at rørslur og rák í tíðini í ein ávísan mun eru tær prismur, sum skaldaverk verða skilmarkað, greind ella mett eftir, t.d. psykoanálýsa, marxisma, dekonstruktión ella jungsk sálarfatan. Er tann hugmyndafrøðiliga strendan trong ella kanska esoterisk, kann vandi vera fyri, at viðgerðin verður tíðarbundin og skjótt eldist. Høvundarnir hava í hesum føri vísiliga valt at ýta av eftir strukturalismu og nýkritikki. Verkið sjálvt, lítið ella stórt, og ikki fyrst og fremst ævisøgan hjá høvundinum, er tað, sum hugt verður at.

Tá ið hugt verður at vavinum í hesum verki, og at innihaldi og analýtiskari viðgerð, so kann ein ikki annað enn hámeta høvundanna arbeiðssemi, treysti og

ágrýtni. Verkið er drúgt, og tað tykist, sum hava høvundarnir lagt seg eftir at kortleggja slóðina í okkara lítla landi eftir skald og skrift so út í æsir, at eisini mangt, sum fáur ella ongin lesari veit um, verður tikið fram, vent, skoðað og viðgjørt. Eitt gott dømi um hetta er tann 20 síður langa umrøðan, sum Súsanna Helena Patursson, „undangongukvinnan í bókmentasøguni, blaðsøguni og í kvinnustríðnum“, fær í bókini. Lesarin hittir her eina kvinnu, sum er eina heila øld undan síni tíð. Medvitið hjá hesi kvinnu um heilsurøkt, matmentan og nærumhvørvisins fagurfrøði er av tí slagnum, sum vit í dag síggja vitnisburð um í tí modernaða tíðarritinum *Kvinnu*.

Í hesum sambandi varnast lesarin ein mun í viðgerðarmátanum, tí summastaðni verður mett um tað skaldskaparliga flogið, í øðrum viðgerðum sæst onki tekin til slíka dygdarmeting. Í hesum sambandi slepst illa undan, at ein setir sær onkran spurning. Ongin ivi er um, at Jakob Jakobsen, Hammershaimb og R.C. Effersøe, hvat prosa viðvíkir, eru stílmeistarar, sum eisini í dag kunnu verða tiknir fram sum normskapandi fyrmyndir. Somuleiðis er ongin ivi um, at Jóannes Patursson, Sverri Patursson, Billa Hansen og Símun av Skarði eru fólk við natúrligum skaldagávum, og um tann fyrsta er at siga, at hansara føroyska málkensla frá fyrsta degi tykist merkiliga rein og upprunalig, sum var hann púra leysur av donskum árinum. Men hvussu við Alexandur Weihe? Ella sjónleikunum hjá R.C. Effersøe? Ein sleppur ikki undan tí tanka, at stundum kann vera ein ávís asymmetri millum ta strongu vísindaligu viðgerðina og støðið ella dygdina í tí viðgjørda tekstinum.

Í umröðuni av *Sjúrðarkvæðunum* verður gjört vart við, at tann mynd, ein fær av Guðruni Gjúkadóttur, er heilt ymisk, um vit líkna tann føroyska *Høgna Tátt* við ta stórfingnu norrønu *Atlakviðu*. Tí í tí norrøna kvæðinum hevnir Guðrun á ræðuligan hátt brøður sínar, men í *Høgna Tátti* (eins og í tí týska *Nibelungenlied*) hevnir hon *Sjúrðar* deyða og fær brøður sínar tiknar av døgum. Hetta er sera áhugavert, og høvundarnir eru beinraknir, tá teir í hesum sambandi vísa á munin millum ættarhugsan og einstaklingshugsan. Ein brellast eftir fleiri eygleiðingum av hesum slag, og eftir mínum tykki áttu eini tvey-trý dømi aftrat úr okkara merkisverða kvæðaskaldskap, eitt nú *Margretu kvæði* og *Runsivalsstríð*, at verið tikin fram í hesum verki.

Sum heild tykist viðgerðin neyv, kritisk og álítandi. Men treyðugt so, okkurt er at viðmerkja. Á síðu 317 verða umrøddir romantisku heimspekingarnir „Schelling og Schlegel“. Tveir brøður itu Schlegel, teir vóru August Wilhelm og Friedrich, báðir fingi týdning fyri ta romantisku røsluna. Ikki allir lesarar eru førir fyri at gita, hvønn av teimum her verður sipað til. Verkið er sera væl prentað og sett upp, myndatilfarið framúr kveikjandi og forvitnisligt, og tær innløgdu rammurnar við stuttum tekstum ella yvirlitum rigga stak væl. Men aftur noyðist eg at koma við einum suffi. Víst er verkið væl rættlisið, men tað er ikki altíð nóg væl rættlisið.

Tríggir granskarar hava samstarvað um at greiða hetta verk úr hondum. Lyndið hjá menniskjum er ymiskt, somuleiðis áhugaøkið og tað persónsdæmda lýsið, tann einstaki skoðar listina ígjøgnum. Hetta sam-

starv borgar tí, tað eg dugi at siggja, fyri breidd í evnavali og eini ávísari margfeldi í perspektivi. Vit siggja tí, eitt nú, Svabo lýstan við málfrøðingsins grannskygni, Púkaljóm eftir Sjóvarbóndan tiknan fram sum eitt virt skaldaverk, hóast henda yrking ella umyrking leingi var gloymd ella forfjónað, og hinvegin eggjaran, skaldið og tann málsliga slóðbrótaran Jóannes Patursson lýstan við hugfangandi innliti. Dømir um aðrar greinir, ein hevur hug at venda aftur til, eru tann um Billu Hansen og greinin um tann sjáldsama náttúru-eygleiðaran og prosalýriska stílmeistarar Sverra Patursson.

J.H.O. Djurhuus skrivaði, tá ið hann hevði lisið bókmentasøguna eftir Chr. Matras, at „Svabo er ... so nógv tann størsti“. Helst er hetta so, um vit hugsa um tíðina undan 1800. Men hetta visti hesin einsligi merkismaður ikki, tí hann kundi ikki, tá hann í bestu árum, í upplýsingaranda, greiddi síni verk úr hondum, gita ella gruna, at ein nýggj, romantisk andkoma fór at birta lív í hansara kaldgløgggu gransking og kveikja anda í hansara savnsleir. Av somu orsök ornar eisini lesarans áhugi, í samróðri við rithøvundanna, longur hann kemur fram í hesum verki, til tær vallfløtur, har slóðarar og prosanormskaparar sum Hammershaimb og Jakob Jakobsen og skald sum Fríðrikur Petersen, Rasmus Effersøe, Jóannes Patursson og Símun av Skarði – ið eisini var fólka- og barnauppalari – verða umrødd og lýst.

Sum heild er henda bók loyst úr lagdi av fólki, sum umboða nærlagni, samanberandi skoðan og fakliga dyggar fyriritrytir. Verkið er samstundis vitnisburður um, at vit hava eitt fróðskaparsetur, har human-

istisk gransking verður tikin í álvara, og har strembanin fram ímóti einum hækkandi fakligum støði er sjónlig. Í næsta bindi, sum fer at viðgera fyrru helvt av 20. øld, fara vit at nærkast hagapørtum

við grønari grasi, síðvaksnari skorum og onkrum feitilendi. Ein gleðir seg longu!
Malan Marnersdóttir og Turið Sigurðardóttir: Føroysk Bókmentasøga I. Nám 2011. 687 síður. 498 krónur.